

**KUR'ÂN KAVRAMLARININ ÇEVİRİSİ BAĞLAMINDA İSLAM ÖNCESİNİ
BİLMENİN ÖNEMİ: "İLÂF" ÖRNEĞİ**Kabul Tarihi: 12.08.2015
Yayın Tarihi: 14.04.2016**Zeki TAN*****Öz**

Kur'an-ı Kerim, nazil olduğu ortamın bazı adetlerini ibka etmiş, bazılarını yeniden düzenlemiş, bazılarını da ilga etmiştir. Bu durum Kur'an'ın kullandığı kavramlar için de geçerlidir. Kur'an'ın bünyesine aldığı ve üzerinden çağlara mesaj sunduğu kavramlardan birisi de Kureyş Süresi'nde geçen "İlâf"tır. "İlâf", cahiliye toplumunun ticari ilişkilerini belirleyen bir sözleşme iken; yapılan tercüme büyük oranda literal/lafzi anlamı verilmektedir. Bu da mananın anlaşılmasını zorlaştırdığı gibi, anlamın zayıflamasına hatta buharlaşmasına sebep olmaktadır. Bundan dolayı makalede "İlâf"ın anlamının literal/lafzi olarak değil "sözleşme" den hareket ederek verilmesi gerekliliği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Kavram, İlâf, Sözleşme, Anlama.

**THE IMPORTANCE OF KNOWING PRE-ISLAM IN THE CONTEXT OF
TRANSLATION OF QURANIC CONCEPTS; THE CASE OF İLÂF****Abstract**

Qoran has either eternalized or restructured some traditions of its environment and re-pealed some others. This condition is also valid for the concepts used by Koran. One of the concepts involved by Koran and presented as a message to ages is "İlâf" that is mentioned in the Surah of Kuraish. Even though "İlâf" is an agreement determining the commercial relations of the pre-Islamic age of ignorance; the interpretations mainly give the literal meaning, which causes the obstruction of comprehending the meaning and the weakening and even evaporation of the meaning. Thus, this article presents the necessity of giving the meaning of "İlâf" based on the "agreement" rather than the literal aspect.

Keywords: History, Concept, İlâf, Agreement, Comprehension.

Giriş

Kur'an-ı Kerim tarih kitabı değildir; fakat inananlarına tarihe bakış açısı kazandırmak için tarihi bilgi vermektense kaçınmaz. Kur'an'ın verdiği tarihî bilgiler mekân, şahıs ve zaman dilimi endeksli değildir; daha çok tarih tasavvuru inşa etmek için malzeme verir. Çünkü tarihsel malzeme olmadan yeni bir tarih tasavvuru inşa etmek mümkün değildir. Bu bağlamda tarihi hadiselerin kaderi olan sünnetullah'ın işleyişini, geçmişe bakarak yorumlamak daha sağlıklı neticeler verir. Kur'an, tarihi "Allah'ın günleri" (eyyamullah)¹ olarak tanımlayan, tarihsel süreci özellikle, "Allah'ın yaratış şekli (fitratullah)², Allah'ın fitrat boyası (sıbğatullah)³ ve "İlahi yasalar" (sünnetullah)⁴ terminolojileri çerçevesinde ele almaktadır. Bu kavramlarda da görüldüğü üzere Kur'an; tarihi, asla Allah'tan bağımsız bir süreç olarak görmez. Bütün hareketler Allah'a izafe edilir.

Bu bağlamda tarihten söz etmek olgusal bakımından geçmiş, mesajlar bakımından bugünü ve geleceği konuşmaktır⁵. Kur'an-ı Kerim geçmişte yaşanan tarihi hadiseleri yeniden konuşulmamak üzere tarihin arşivine havale etmez. Bütün vahiylerin arka planında değişmez değerlerin ortak boyutuna şöyle dikkat çeker: "O, dinin (esasa ilişkin) kısmından

* Yrd. Doç. Dr. İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, zekitan64@windowlive.com

¹ İbrahim, 14/5.

² Rum, 30/30.

³ Bakara, 2/138.

⁴ Ahzab, 33/38, 62; Fatır, 35/43; Ğafir, 40/85; Fetih, 48/23.

⁵ "Gerçek şu ki, bu insanların kıssalarında kendilerine kavrayış yeteneği verilmiş kimseler için mutlaka çıkarılacak bir ders vardır..." Yusuf, 12/111; buyurarak geçmiş bugün ve gelecek arasında kurulacak köprüye dikkat çeker.

Nûh'a bildirdiğini –ki o sana vahyettiğimiz, dahası İbrahim, Musa ve İsa'ya da bildirdiğimizdir- size de yol kıldı ki, dini çığırından çıkarmayın ve bu konuda tefrikaya düşmeyin!..."⁶ Elmalı'lı âyetin tefsirinde şöyle der: "...İşte bu emr ile bu nehiy ta Nuh aleyhisselamdan Muhammed aleyhisselama kadar gelen sahib-i şeriat peygamberlerin hepsine emru tavsiye olunan bir din kanun-i esasisi, bir din şeriâtıdır ki bütün peygamberler bunu tatbik için gönderilmiş, hepsi zamanındaki din bozukluklarını düzeltmek için doğru din ile gelmiş, tefrikayı kaldırmak için tevhide da'vet eylemiştir. Her birinin zamanına göre şeriatlarının fûrûatında yekdiğerine nâsîh muhtelif ahkâm bulunmakla beraber ümmeti Muhammed'e şeriat yapılan bu asılda, bu İslâm esasında hepsi müttefiktir."⁷ Hepsinin de tabii özünde örtüşen bir süreklilik, bütünlük ve gerçeklik mevcuttur. Dini metinler arasında toplumların ve milletlerin kaderini yöneten faktörlerle onların yeryüzündeki mutlulukları konusunda bütüncül bir fikir inşa eden kitâpların başında Kur'an gelmektedir. Kur'an toplumların çürümüşlüğüne neden olan ideolojik ve psikolojik esaslarla onlardan kaynaklanan dinî ve siyasî tarihin bazı olgularına değinir. Ancak onun asıl meselesi, olguların kendisi değil, onların işaret ettiği ahlâktır.⁸

Kur'an-ı Kerim ilk insandan,⁹ ilk insanın aile fertleri arasındaki diyalogu¹⁰ aktarıken geçmişi bugünden, bugünün de geçmişten "bağımsız" ele alınamayacağını anlatır. Kur'an kıssaları insanları "*tarihin tanıklığına*" şahit tutar. Kur'an tarihî süreçte değerlerin sürekliliğini ve bu değerlerin toplumda inşasını: tarihi mekânlar, şahıslar modeller üzerinde verir. Mesela; namaz ve zekât daha önceleri Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakup¹¹, Hz. İsmail¹², Hz. Mûsâ¹³, Hz. İsa'ya¹⁴ da farz kılınmıştır. Aynı şekilde oruç da daha önceki milletlere emredilmiştir.¹⁵ Hac ibadeti ise, Hz. İbrahim ile başlamıştır.¹⁶ Her kavmin kendine has kutsal menasiki olmuştur¹⁷. Kur'an bunları, bu günü anlama ve geleceği inşa etmede kullanılacak temel parametreler olarak verir. "*Doğrusu onların kıssalarında, derin kavrayış sahiplerinin alacağı bir hayli ibret vardır...*"¹⁸ ayeti İbn Haldun'un "tarihi incelemek, insana geniş bilgi ve düşünce ufku, sebep sonuç ilişkisini anlama ve değerlendirme kabiliyeti kazandırır"¹⁹ sözleri bağlamında daha iyi anlaşılacaktır. Şûra sûresi 42. ayetinde Allah, geleceği yapılandırma adına Kur'an'ın tarihe bakışını inşa etmenin bir sorumluluk ve vazife olduğunu tarihçilere söylemektedir.²⁰

Kur'an-ı Kerim'in gönderildiği nüzul/tarihi ortamının bilinmesi, hem Kur'an-ı Kerim'in toplumu dönüştürmesini hem de metnin daha iyi anlaşılmasını temin eder. Şâtibî şöyle der: "Kur'an'ı anlamak için gerekli ilimlerden biri de, Kur'an'ın indiği sırada mevcut bulunan söz, fiil ve hareket tarzlarıyla ilgili Arap âdetlerini bilmektir. Özel bir nüzûl sebebi yoksa Kur'an ilmüne dalmak isteyen kimse için bu bilginin olması zarurîdir. Aksi takdirde kişi başka türlü içinden çıkılması imkânsız olan problem ve çıkmazlara düşer".²¹

⁶ Şura, 42/13

⁷ Elmalı'lı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1986, VI, 4228.

⁸ İktbal, Muhammed, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, trc. N. Ahmet Asrar, İstanbul, th, s. 115.

⁹ Bakara, 2/30-38; A'raf, 7/11-25; Hicr, 15/28-44; Kehf, 18/50-51; Taha, 20/115-123; Sad, 38/71-85.

¹⁰ Maide, 5/27-32.

¹¹ Enbiya, 21/73.

¹² Meryem, 19/55.

¹³ Taha, 20/14.

¹⁴ Meryem, 19/31.

¹⁵ Bakara, 2/183

¹⁶ Hacc, 22/27.

¹⁷ Hacc, 22/34, 67.

¹⁸ Yusuf, 12/111.

¹⁹ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, Beyrut, th, s. 3.

²⁰ Elmalı'lı, VI, 393.

²¹ Şâtibî, Ebu İshâk İbrahim b. Musa, *el-Muvafakât*, thk. M. Abdullah Draz, Beyrut, 1991, III, 261.

Kur'ân mesajının nazil olduğu dönemden kıyamete kadar yerkürenin değişik iklimlerinde yaşayan bütün fertlere ve toplumlara yönelik bir muhteva taşıdığı izahattan varesidir. Kur'ân-ı Kerîm, mesajını her ne kadar Hz. Âdem'den alıp bunu evrensel bir boyutta kıyamete kadar taşısa dahi, start noktası Arap, cahiliye “ara” toplumu olduğu, Kur'ân yorumcusunun da bundan etkilendiği bir gerçektir. Yorumcu, istemsiz de olsa Arap toplumunun kültürel şartlarından etkilenir. İnsanın içerisinde doğup büyüdüğü örf, adet ve düşünce formlarının doğal bir şekilde kendi zihin dünyası ve tercihlerine yansımalarıyla yeni bir anlam gerçekleştirebilir.

Örnek olarak A'raf sûresi'nin 31. âyetinde Cenab-ı Allah: *“Ey Âdem'in evlatları! Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan elbisenizi giyinin. Yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri asla sevmez”*²² buyurur. Mesajın doğduğu ortamın tarihi bilgisi dikkate alınmadığında, âyetin yiyip içmeyi serbest bırakıp israf etmeyi yasaklayan, dahası sofraya duası yaparken *“tam da yeri burası”* düşüncesiyle en başta bu âyet okunur. Âyet bu manayı da muhtevlidir. Ancak ilahi mesajın tarihi arka planına bakıldığında âyetin anlamı daha net anlaşılır. Bu âyetin hac döneminde Ka'be'nin tavafa açık kısmında Mekke aristokrasisinde yemek yemenin yasaklanmasına atıf olduğu, bu yasağın anlamsızlığını ifade etmektedir. Dönemin ekonomisine yön verenler, *“üzerine mekân ücreti ilave edilmiş gıda”* satmayı ve dini argümanların çıkar için kullanılmasını hoş karşılamazlar. Aynı Mekke aristokrasisi Ka'be'yi içinde günah işlenen elbiselerle tavaf etmeyi de yasaklamıştı.²³ Bu yasağın ardında da rant elde etme arzusu yatmaktadır. Ka'be'yi ziyarete gelen insanlara tavaf ederken giyecekleri elbiseleri satmak epey karlı bir işti. İmkânı olanlar satılan elbiseleri satın alırken satın alma gücüne sahip olamayanlar Ka'be'yi çıplak olarak tavaf etmekte idiler. Âyet tavafta yeni elbise almanın veya Ka'be'de yeme-içme hususunda konan yasağın dinî bir yönünün olmadığını vurgular.²⁴

Esas itibarıyla Kur'an'ın tevhid, adalet vb. ilkelerini; yaşanan ve her zaman kesitinde gerçekleştirmek istediği hususu ıskalanmamalıdır. Çünkü sosyo-kültürel çevrenin tesirinde kalan insan zaman zaman Kur'an'ın ruhuna uymayan subjektif bir takım yorumlara gidebilmektedir. *“...Evlere arka taraftan girmeniz fazilet değildir. Asıl fazilet, haramlardan sakınan insanın gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere kapılardan girin...”*²⁵ ayeti mecâza²⁶ hamledilse de hırsızların, gaspçıların evlere arkasından girmesi değildir. Cahiliye döneminde ve İslâm'ın ilk yıllarında bir kimse hac ve umre için ihrama girdiğinde kendi bahçesine veya evine kapısından girmezdi. Hatta evlerine girebilmek için duvarların arkalarından delik açanlar dahi olmuştu²⁷. Ayet, bu batıl itikadı eleştirmekte ve reddetmektedir. Bu tarihi bilgiye vakıf olmadan ayetin açık bir şekilde anlaşılması zor görünmekte ve kelime manası bilinse dahi anlaşılma tam olarak gerçekleşmemektedir. *“Tarihi şartlar, Kur'an'ın anlaşılması için gereklidir”* demek, ayetler o günkü işlevi dışında başka bir işlev görmez ya da günümüz şartlarında ayetler hüküm kaynağı olarak kullanılamaz demek de değildir.²⁸

Kur'an'da inanca dair bazı temel esaslar; Allah, imân, şirk, nifak, takva, İslâm gibi kavramlar üzerinden anlatılmaktadır. Kur'an kavramları ne kadar çok yerli yerinde kullanılırsa ilahi metnin dünya görüşü o kadar netleşir ve flu olmaktan kurtulur. Kavramlar,

²² A'raf, 7/31.

²³ İbn İshak, Muhammed b. Yesâr, *Siretu İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981, s. 75; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyil-Kur'ân*, Beyrut, 1988, VIII, 159-162; Çağatay, Neşet, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989, s. 116-117.

²⁴ Müftüoğlu, Ömer, *Bugünün Müslümanının Kur'an'la İletişimi*, Ankara 2012, s. 194.

²⁵ Bakara, 2/189.

²⁶ Ayetin mecaz anlamı için bkz. Râzi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, V, 138.

²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 186-187.

²⁸ Baltacı, Burhan, “Nüzul Dönemi şartlarının Kur'an'ın anlaşılmasındaki yeri -Örnekler üzerinden bir değerlendirme-“ *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, İstanbul 2011, s. 118.

Kur'ân'ı Kerîm'in dünya görüşünün oturduğu zemini gösterir.²⁹ Sağlıklı bir tasavvur inşası kavramların doğru algılaması ile mümkündür.

Kur'ân-ı Kerîm nazil olduğu ortamın bazı âdetlerini ibka/tasvip etmiş, bazılarını ıslah/ta'dil etmiş/düzenlemiş, bazılarını da ilga edip yürürlükten kaldırmıştır³⁰. Kur'an, indiği toplumu teşrih masasına yatırıp müdahale etmiştir. Hüküm vaz'ında toplumsal örfü dikkate almıştır. Bir de doğru bulduğunun topluma entegresini sağlayarak tarihi ve beşeri olandan bağımsız bir yol takip etmemiştir.³¹

Hz. Peygamber de cahiliye devrinin kültürel yapısını, bazı değerlerini, telakkilerini tamamıyla reddetmemiştir. Örneğin; Mekke'nin fethi sırasında Resulullah'ın huzuruna çıkarılan Sâib b. Abdillâh, övgü dolu sözlerle Resulullah'a takdim edilmişti. Resulullah bu sözleri duyunca "Onu bana anlatmayın. O, cahiliye döneminde benim arkadaşımды." diyerek arkadaşını zaten tanıdığını ifade eder. Sâib ise Resulullah'ın bu sözlerine, "Evet ya Resulallah, sen ne güzel dosttun!" diyerek karşılık verir. Daha sonra Resulullah, cahiliye döneminde arkadaşlık yaptığı Sâib b. Abdillâh'ın güzel niteliklerine şöyle dikkat çeker: "Ey Sâib! Cahiliye döneminde edinmiş olduğun güzel ahlakına bak ve Müslüman olduktan sonra da aynı ahlaki koru. Misafire ikram et, yetime karşı cömert ol ve komşuna güzel davran".³² Bu hadiste Nebi (sas) İslâm öncesi cahiliye toplumunda yaşayan insanların bazı güzel özelliklere sahip olduğunu ve bu sıfatların daha sonra da korunması gerektiğini anlatmaktadır. "İnsanların Cahiliye devrinde hayırlı olanları İslâm devrinde de hayırlıdır"³³ ifadeleri de İslâm öncesine bakışın bütüncül olarak redde dayalı olmaması gerektiğini anlatır.³⁴

Kur'ân'ın konuya getirdiği yaklaşımla ilk dönem Arap toplumunu temsil ettiği konjonktürel söylemin anahtar terimleri, dayandıkları varsayım ve öncüller dikkatli bir analizden geçirilmelidir. Kavram veya terim bir şeyin tarifini vermeden mahiyetinin bilinmesidir. Kur'ân ilk defa karşılaştığı toplumla ilişkisini semboller üzerinden değil kavramlar üzerinden anlatır. Kavramlaştırılmayan bir şeyin anlamı ancak izah edilerek bilinebilir. Mesela, cahiliye kavramı; "Özel olarak Araplar'ın İslâm'dan önceki dinî ve sosyal hayat telakkilerini, genel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade eden bir kavram/terim"³⁵ şeklinde ifade edilir.

1-Kavramlar ve Yeni Anlamları

Görüldüğü üzere bir dünya görüşünün, bir zihniyetin özlü ifadeleri olan kavramlar kültür, medeniyet ve düşünce sistemleri açısından çok önemlidir. Bundan dolayı, kendi kavramlarını oluşturamamış düşünce ve medeniyetler kalıcı olamazlar. Ancak, şu husus özellikle hatırlanmalıdır ki kavramların yerli yerinde ve doğru olarak kullanılabilmesi ise onların ortaya çıktıkları tarihsel süreç ve bağlamın bilinmesine bağlıdır. Aksi takdirde kavramların hakiki delaletleri unutulmakta ve bir kavram kargaşası doğmaktadır. Bu ise tam

²⁹ Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Ankara th, s. 26.

³⁰ İbn Habib Ebu Cafer Muhammed, *Kitabu'l-Muhabber*, Beyrut, th, s. 109; *Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları İstanbul 1991, s. 329.

³¹ Albayrak, Hâlis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İstanbul, 1992, s. 152.

³² Müsned, III, 425.

³³ Buhari, "Enbiya" 8; "Menakıb" I.

³⁴ Hz. Hatice validemizin akrabası olan Hakîm bin Hizâm (ra) güzel ahlâk sahibi bir zât idi. Bu sahâbî, Müslüman olmadan önce de son derece cömert, müşfik, hayır-hasenât sahibi biriydi. Kızlarını diri diri gömmek isteyen babalardan onları satın alır, hayata kavuşturur ve himâye ederdi. Câhiliye devrinde yüz köle âzâd etmiş ve yüz deveyi hac esnâsında kurban kesmek ve muhtaçlara dağıtmak sûretiyle tasadduk etmişti. Müslüman olunca da yine Allah yolunda yüz deve infak etti ve yüz köleyi hürriyetine kavuşturdu. Bir gün Peygamber Efendimiz'e: "Ey Allâh'ın Rasûlü! Câhiliye devrinde yaptığım bazı hayırlar var: Sadaka vermek, köle âzâd etmek, sıla-i rahimde bulunmak gibi... Bunlara mukâbil bana ecir verilir mi?" diye sordu. Rasûlullah (sav): "Sen zaten, daha önce yaptığın bu hayırlar hürmetine İslâm'la şereflendin!" buyurdu. Buhârî, "Zekât" 24, "Büyü"100, "İtk" 12, "Edeb" 16; Müslim, "İmân" 194-196.

³⁵ Fayda, Mustafa, "Cahiliyye", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 17.

bir düşünce kaosuna yol açmaktadır; dolayısıyla neyin nasıl ifade edilip anlaşılacağı bilimez hale gelmektedir.³⁶

Yukarıdaki örf ve âdetlerle ilgili hususlar Kur'ân'ın kullandığı kavramlar için de geçerlidir. Kur'ân-ı Kerîm, Mekke toplumunun kullandığı bazı kavramların formel yapılarını muhafaza ederek içeriklerine semantik müdahalede bulunmuştur. Kavramlar yeni değerler sistemi içine konulunca semantik değişmelere uğramışlardır. Mesela, cömertlik İslâm öncesi Mekke toplumunda bilinen en önemli erdemleri arasında zikredilen bir ahlaki özelliktir³⁷. Câhiliye devrinde birinin çok cömert ve misafirperver olduğunu anlatmak için *"kuşları doyuran"*, *"esen yeli besleyen"*, *"yolcunun azığı"*, *"köpeği korkak olan"* gibi mecazi ifadeler kullanılırdı. Ancak bu dönemde cömertçe davranışların temel âmili, ahlâkî ve insanî duygulardan ziyade kişinin veya kabilenin şan ve şöhretini yayma tutkusuydu. Esasen asalet, cesaret ve sehâvet Câhiliye hayatının en ciddi zaaflarından olan şeref yarışının (tefâhür)³⁸ başlıca konularıydı.³⁹ Cömertliğiyle meşhur Hatem-i Tai'nin annesi başkalarına karşı cömert davranılmasını diye çocukları tarafından hapsedilir. Bu karakter oğlu Hatem-i Tai'ye de geçmiş. Daha çocuk iken “cevâd” olarak anılmıştır. Hâtem, menkıbelerde İslâmiyet'ten önceki mert ve cömert Arap tipinin ideal örneğini oluşturur. Mekke toplumu daha çok *"Mal gider nam kalır"* fehvasınca harcama yapardı. Araplar, misafire ikramda bulunmayı severlerdi. Fakat bunu daha çok toplumsal kaygıdan veya toplumda belli ve farklı bir statüye/şerefe sahip olmak için ifa ederlerdi⁴⁰. Araplara göre fazilet sahibi, müsrif ve sınırsız cömert olmak, insan şerefine en güzel delili idi. Araplarda kerim, israf derecesinde cömert olan kişi demektir.⁴¹ Bir anlık heves, övgü ve gösteriş için sahip olduğu bütün değerlerini kesmekten çekinmezlerdi.⁴²

Kur'ân-ı Kerîm ilk inen ayetlerde⁴³ Allah'ın sonsuz kerem/ikram kaynağı olduğundan bahsederek bu kavramın nasıl bir anlam dünyasına sahip olması gerektiğini anlatır. İslâm dini cömertliği bir fazilet olarak kabul edip yüceltmenin ötesinde onu bencil duyguların tatmin vasıtası olmaktan çıkararak Allah rızası ve insan sevgisinden oluşan ahlâkî bir muhtevaya kavuşturmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, malını Allah rızası için değil sadece insanlara gösteriş olsun diye harcayan kimselerin bu davranışlarının ahlâkî değer taşımadığını, yardımlaşmanın ancak insanlara iyilik etme (birr) ve Allah'a saygı gösterme (takva) niyetine dayalı olması gerektiğini ısrarla vurgulamış⁴⁴ ve denge noktasını tayin etmiştir⁴⁵.

İslâm öncesi Mekke toplumunda, küh/çirkinin karşılığı olarak bilinen kavramlardan birisi de ihsandır.⁴⁶ Kur'ân-ı Kerîm, ihsân kavramının içeriğine farklı boyut katarak toplumun gündemine dâhil etmiştir. İhsan, Peygamber tarafından *"Allah'ı görür gibi ibadet*

³⁶ Özler, Mevlüt, “Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a, Oluşum süreci, Tarihsel-Teolojik Bağlamı ve Kimliği Sorunu”, *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 23.

³⁷ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I, 343.

³⁸ Tekasür, 102/1-2.

³⁹ Çağrıçı, Mustafa, “Cömertlik”, DİA, VIII, 72.

⁴⁰ İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 111; Cahiliye şairi Tarafa bir defasında övünerek şöyle bir beyanda bulunmaktaydı. “Korkmaktan” kasıt çadırına konuklar gelip kendisinden konukseverlik beklenmesinden korkma idi. bk. Zevzeni, Ebu Abdillah el-Hüseyn b. Ahmed; *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'a*, Beyrut, th, s. 57.

⁴¹ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 42.

⁴² İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 114.

⁴³ Alak, 96/3.

⁴⁴ Bakara 2/264; Mâide 5/2; Leyl 92/17-20.

⁴⁵ A'râf 7/31; İsrâ 17/29; Furkân 25/67.

⁴⁶ Udeh, Halil, *et-Tatavvuru'l-Delâli Beyne Lügati's-Şi'ri'l-Cahilî ve Lügati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Ürdün, 1985, s. 257.

etmendir; Çünkü sen O'nu görmeden de O seni görmektedir⁴⁷ şeklinde açıklanmıştır. Kelime Allah'a nisbet edildiğinde, "O yarattığı her şeyi en güzel yapmıştır"⁴⁸ "O sizi şekillendirdi ve şeklinizi güzel yaptı"⁴⁹ mealindeki ayetlerde olduğu gibi Allah'ın kusursuz yaratıcılığını veya "Allah sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun"⁵⁰ "Allah ona rızık ihsan etti"⁵¹ örneklerinde görüldüğü üzere O'nun kullarına lütufkarlığını, cömertliğini ifade eder. Kur'an-ı Kerim ihsan kavramını; iyilik etmek, iyi davranmak, iyi ve güzel amel işlemek, bir de bir ameli, bir işi ve bir görevi en güzel biçimde yapmak anlamlarında vererek kavramın nasıl anlaşılması gerektiğini anlatır. Kur'an, kavramı gündelik kullanımdan alarak ibadet alanına taşıdı. Yüce Allah, namaz, oruç, zekât, hac ibadetlerinin ihsan boyutunda yapılmasını istedi. Zannın, sabrın, sözün, boşanmanın, örnekliğin, rızkın, tebliğin, borcun ve anlaşmaların da ihsan/güzel surette yapılması hayata din ile taşındı. Hz. Peygamber'in, "Allah'ım! Yarattığı güzel yaptığın gibi ahlakımı da güzel yap"⁵² duasında olduğu gibi, hayatın her karesinde ihsanın sadece "güzelin" değil "en güzelin", bir başka anlamda "estetikğin" yakalanması gerektiğini ihsan kavramı üzerinden topluma aktarır. Câhiliye toplumu fertlerinin hayatlarında, kibir, gurur, kendi başına buyruk serazat bir anlayışa hâkimdi⁵³. Karakterlerinde ise kabalığın yani estetikten yoksunluğun olduğu dikkate alındığında kavramın önemi kendini daha da çok göstermektedir.

Takva kavramı da Kur'an'ın temel kavramlarından birisidir. Bu kavram İslâm öncesi dönemde kullanılmıştır. Fakat Kur'an da bu kavrama yeni bir mana yükleyerek kullanır. İslâm öncesi toplumda takva kelimesinin özü, hayvan olsun insan olsun canlı varlığın, dışarıdan gelecek yıkıcı bir kuvvete karşı kendini savunma davranışı anlamında kullanılır. Bu kelime İslâm'ın inanç sistemine asıl manasını taşıyarak gelir. Ama sistemin etkisi altına ve İslâm'a özgü monoteizm inancı alanına nakledilmesi dolayısıyla çok önemli bir dini anlam kazanır. Böylece takva, kişinin hüküm günündeki ilahî azap korkusu sahnesinden geçerek şahsî saf dindarlık anlamına ermesi anlamını kazanır.⁵⁴

İslâm öncesi toplumda zekât kavramı da sadece nema/artma/ziyade⁵⁵ anlamında bilinmekte idi.⁵⁶ Kur'an-ı Kerim zekât kavramını hem bir şeyin artması, nema bulması, bereketli olması anlamında kullandı hem de "Allah'ın, Kur'an'da zikredilen sınıflara vermek üzere farz kıldığı,⁵⁷ dinen zengin sayılan kişilerin mallarından alınan belirli pay"⁵⁸ olarak Mekke toplumunda bilinmeyen yeni bir mana yükledi. İnsanlar Mekke'de sahip oldukları imkânları "doğal cömertlik" yolu olan zekât adı altında gösterişsiz bir şekilde verebilirdi. Bu da Arap ruhunun derinlerinde olan eski cömertlik içgüdüğü için yeni bir çıkış yolu olarak gösterildi Kur'an tarafından. Aynı zamanda da o içgüdüğün aşırı enerjisini güçlü bir biçimde zekât kavramı bağlamında tanzim etti.

Hüda veya hâdi kavramının İslâm öncesi kullanımı ise şöyledir. Çöldeki yolları iyi bilen ve insanlara yol gösteren, insanları varacakları yerlere selamete götüren kimseye "hâdi" denirdi. Çünkü çöl, son derece tehlikeli bir yerdi. En tecrübeli kılavuzlar bile bir noktada şaşırıp sapabilirdi. Şaşırmadan kılavuzluk görevini yapmak, kılavuz için gurur ve

⁴⁷ Buhari, "Tefsir". 31/2. "İman", 37; Müslim, "İman". 1

⁴⁸ Secde 32/7.

⁴⁹ Tegabün 64/3.

⁵⁰ Kasas 28/77.

⁵¹ Talak 65/11.

⁵² Müsned, I, 403; VI. 68, 155.

⁵³ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 71; Kızını diri diri toprağa gömmedeki sorumsuzluk için bk. Nahl, 16/58-59; Hz. Peygamber (s.a.s)'in kız çocuklarını gömme adetlerini kendilerine anlattırması için bk. Darımi, "Mukaddime", 1.

⁵⁴ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 20-21, 220-221.

⁵⁵ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, thk. Heyet, Kahire, th, III, 1849.

⁵⁶ Udeh, *et-Tatavvuru'l-Delâli*, s. 211.

⁵⁷ Tevbe, 9/60.

⁵⁸ Tehânevi, Muhammed, Ali el- Faruki, *Keşşâfu İstilahati'l-Fünun*, Beyrut, 1996, II, 907.

öväüç vesilesi idi. Kur'an düşünce sisteminde de hâdi kavramı son derece önemlidir.⁵⁹ Kur'an'da hâdi ise bizzat Allah'tır.⁶⁰ Öyle bir kılavuz ki asla sapmaz, yolu kaybetmez. Bundan dolayı da o, tam güvenilir kılavuzdur. Kur'an, hidayet/hüda kavramını biçimsel olarak kullanırken içeriğini kendi anlam dünyası bağlamında müdahale ederek yeniden “kavramsallaştırmış” ve manevileştirmiştir.

Kavramlarla ilgili örnekler fazla ve sıkıcı olabilir; fakat şurası unutulmamalıdır ki ilahi mesajın doğru ve sağlıklı bir biçimde anlaşılması, anlamlandırılması, yorumlanması nazil olduğu tarihi zeminin yanı sıra kullanılan kelime ve “kavramların” hangi bağlamda kullanıldıklarının bilinmesine de bağlıdır. Kavramlar bir düşüncenin yapı taşları gibidir. Yerinde kullanıldığında düşünce anlam ifade eder. İzutsu'nun dediği gibi “...Gerçeği söylemek gerekirse kelimeler karışık, sosyo-kültürel varlıklardır. Realite dünyasında tek kelime yoktur ki onun müşahhas manası, yalnız esas manadan ibaret olsun. İstisnasız bütün kelimeler, az çok buldukları özel kültürden etkilenmiş, tâli manalar kazanmışlardır”.⁶¹ Kavramlar formel olarak aynı kalmasına rağmen muhteviyatı yeni manalar ile doldurmakta. Vahiy, ruhu boş petekler mesabesindeki kavramları, hakikat ve marifet balı ile doldurarak daha işlevsel bir vaziyete getirmiştir.⁶² Kur'an'ın bu tavrı ve bakış açısı bize şunu da kazandırır: Dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan Müslümanların siyasî, sosyal veya ekonomik hayatlarında kullanacakları terimlerin İslâmî olmasa da “insani” kavramları kullanmalarında beis olmadığıdır.⁶³

2-Kureyş Sûresinin Nüzul Ortamı

Kureyş veya diğer ismiyle İlâf⁶⁴ Sûresi Mekki'dir.⁶⁵ Bazı rivayetlerde, Kureyş Sûresi ile Fil Sûresinin tek bir sûre olduğu nakledilse bile⁶⁶ bunun sıhhati kesin değildir.⁶⁷ Bu iki sûre, Hz. Osman mushafında müstakil birer sûre olarak yer almıştır. Her iki sûrenin nüzul zamanı ve sıralaması da farklıdır.⁶⁸ Bu durum ikisinin tek sûre olduğunu değil, birbiriyle mana ve zaman açısından kopmaz bir bağa sahip olduğunu gösterir.⁶⁹

Arabistan, o zaman eski medeniyetlerin halklarıyla canlı bir kültür temasına ve milletlerarası bir ticarî rekabete sahipti. Mekkeliler, ticareti dönem itibariyle hem ulusal

⁵⁹ İnsanlara manevi anlamda kılavuzluk etmede Allah için kullanıldığı gibi, Kur'an (Bakara, 2/2, 185) Tevrat (Maide, 5/44) Peygamber (Yunus, 10/57; Enam, 6/90) için de kullanılır.

⁶⁰ Bakara, 2/120.

⁶¹ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 25; Kelimenin semantik anlamı için bkz. Gezgin, Ali Galip, “*Kur'an Meallerinde “Takva” Kelimesinin Türkçe 'ye Çevirisi Sorunu*”, Kur'an Mealleri Sempozyumu, Ankara 2007, II, 295-310; Takva kelimesinin muttaki türevinde geçen “kâmil mü'min” yani “ideal insan tipi” manası için de bkz. Cebeci, Lütfullah, *Kur'an' Göre Takva*, İstanbul 1991, s. 217.

⁶² Cebeci, *Kur'an'da Takva Kavramı*, s. 18.

⁶³ Bazı Kureyş kabilelerinin, Mekke'de haksızlığa uğrayan insanlara yardım etmek amacıyla yaptıkları antlaşma “Hilfu'l-Fudul” için bkz. Müsned, I, 190, 317; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I, 134-135; İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakatu'l-Kubra*, Beyrut, 1985, I, 128-129.

⁶⁴ Âlusi Ebu'l-Fadl Şihâbuddin, *Ruhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesâni*, Dârul-Fikr, Beyrut, 1985, XXX, 304.

⁶⁵ Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferid, Beyrut, 2002, III, 525; Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b.Ebi Bekr; *el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1973, I, 10; Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed el-İmâdi, *İrşadu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, th, IX, 202.

⁶⁶ el-Ferra, Ebu Zekerriyya Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh, *Mâni'l-Kur'an*, Beyrut, 2002, III, 181; Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vilve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, th, IV, 287; Bagâvi, Ebu Muhammed el-Hüseyn, *Meâlimu't-Tenzil*, (Tefsiru'l-Hâzin Kenarında) Mısır, 1955, VII, 296.

⁶⁷ Yaşaroğlu, Kamil, “*Kureyş Sûresi*” DİA, Ankara 2002, XXVI, 444-445.

⁶⁸ Derveze, Muhammad İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Mısır, 1964, II, 41, 167; Ünver, Mustafa, *Tefsir Usulünde Mekki-Medeni İlmî*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sam-sun, 1998, s. 112-117.

⁶⁹ Hâzin, Ali b. Muhammed, *Lübabu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Mısır, 1955, VII, 296; İslâmoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçeli Meâl-Tefsir*, Düşün yayıncılık, İstanbul 2008, s. 1306.

hem de uluslararası boyutta (Mekke'ye bağlanan ticaret yolları ve yapılan antlaşmalar sayesinde) profesyonelce yapmaktaydı.⁷⁰ Çünkü coğrafya tarıma elverişli olmadığından ticaret, bölgenin tek geçim alternatifi idi. Hz. İbrâhim'in "Ey bizim Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını senin kutsal mâbedinin yanında, ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim..."⁷¹ duası da bölgenin sahip olduğu "ekilebilir toprağı olmayan bir vadi" özelliğini göstermektedir.⁷² Mekke'nin çıplak, kayalık tepelerle çevrili dar ve çorak coğrafyasında ticareten başka bir faaliyet yapmanın imkânı yok gibiydi. Ekonomik ve iktisadi hayatın sağlıklı parametreler üzerinde yürü(yebil)mesi için fert ve toplumda güven gerek(lid)ir. Hz. İbrahim'in duasındaki "Ya Rabbî! Burayı (Mekke'yi) emin bir belde kıl..."⁷³ önceliğine bakıldığında Mekke'de tesis edilmesi gereken esasın emniyet olduğu öne çıkmaktadır.⁷⁴ "Görüyorlar mı ki etraflarında bulunan insanlara saldırılırken, can güvenlikleri yokken, Biz Mekke'yi güvenli, emin bir belde yaptık..."⁷⁵ Mekke'nin yaşanılır bir kent olması için güvenliğin olmazsa olmazlığına âyet dikkat çeker. Çünkü Mekke, bölgenin en önemli "ticaret merkezi" işlevi görüyordu. Kur'an'ın Mekke'yi "Ummu'l-Kurâ"⁷⁶ "anaken" olarak isimlendirmesi Mekke'nin kutsallığıyla ilgili değil; bölgedeki yerleşim yeri olmasıyla alakalıdır. Bölgenin dışından gelen insanların, bölgeden dışarı gidecek tüccarların güvenli bölgeleri tercih ettikleri bilinen bir özelliktir.⁷⁷ Güven ve güvenliğin olmadığı bir Mekke iktisadî hayatın kesintiye uğraması demektir. Bu sebepten Kur'an; "...Oysa tarafımızdan bir rahmet olarak Biz, onları her türlü ürünün getirilip toplandığı, güvenli, dokunulmaz bir yere (Mekke-i Mükerreme'ye) yerleştirmedik mi? Ne var ki onların çoğu bu nimetin kadrini bilmezler."⁷⁸ buyurarak sahip oldukları nimetin kaynağının kendileri değil Allah olduğu hatırlatılır.

Mekke'deki bazı kabilelerin, kendi aralarında birbirlerini sonuna kadar desteklemek ve yalnız bırakmamak üzere oluşturdukları antlaşmalar vardı. Abdümenafogulları'nın oluşturduğu topluluğun üyeleri, bir kaba konulmuş güzel kokulu bir sıvıya ellerini batırarak Kâbe duvarına sürdükleri için kendilerine "Hilfû'l-Mutayyebîn" (güzel kokulular),⁷⁹ Abdüddaroğulları ve müttelikleri de birbirlerinden ayrılmamak üzere yaptıkları ittifaka da "Hilfû'l-Ahlağ", bir de kestikleri bir hayvanın kanını bir kaba koyarak ellerini batırıp yalamak suretiyle yemin ettiklerinden dolayı da "leakati'd-dem" (kan yalayıcıları), yaptıkları ittifaka da "Hilfû leakati'd-dem" adları verilmiştir⁸⁰

Mekke'lilerin İslâm öncesi dışarıdan gelen tüccarların mallarına el konulmasını ve mağduriyetlerini önlemek için kurdukları bir teşkilat mahiyetindeki "hilfû'l-füdûl" da tamamen ticarî güvenlik için kurulmuştur.⁸¹ Mesela; Sümale kabilesine mensup bir tüccar Mekke'nin ileri gelenlerinden Übey b. Halef'e mal satmış. Fakat parasını alamadığı için tüccar Hilfû'l-füdûl'a başvurmuş. Teşkilat mensupları ona Übey'e gidip parasını tekrar istemesini, vermediği takdirde kendilerinin bizzat alacaklarını bildirmesini söylediler. Bunun üzerine Übey parayı hemen ödedi.⁸²

⁷⁰Hâzin, *Lübabu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, VII, 296; Zettersteen, K. V. "Kureyş" İ.A. Eskişehir, 1997, VI, 1016; Lammens, H. "Mekke", İ.A. VII, 630; Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 100.

⁷¹ İbrahim, 14/37.

⁷² Cevad Ali, *Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, th. 1993, VII, 287.

⁷³ İbrahim, 14/35.

⁷⁴ Râzi, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefatihü'l-Gayb)*, Beyrut, 1982, XIX, 131.

⁷⁵ Ankebut, 29/67.

⁷⁶ En'am, 6/92.

⁷⁷ Cevad, Ali, *Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, VII, 289.

⁷⁸ Kasas, 28/57.

⁷⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 77; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 165; Algül, Hüseyin, "Hilfû'l-Mutayyebîn" *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 32-33.

⁸⁰ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 190-191.

⁸¹ İbn Hişam. *es-Siretu' -Nebeviyye*, I, 133-135; İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, I, 128-129; *Müsned*, I, 190, 317; Hamidullah, Muhammed "Hilfû'l-Fudûl", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 31-32.

⁸² İbn Habîb Ebu Cafer Muhammed, *el-Munemmak fi Ahbari Kureyş*, Beyrut, 1985, s. 54.

Başka bir seferinde aynı şekilde Has'am kabilesinden Yemenli bir tüccar kızı ile birlikte hac için Mekke'ye gelir. Şehrin güçlü kişilerinden Nübeyh b. Haccac Yemenli'nin kızını zorla elinden alması üzerine tâcir Hilfül-fudül'e gider. Hilf mensupları hemen Nübeyh'in evini kuşatarak kızı alır babasına teslim ederler.⁸³

Mekke'de dışarıdan gelenlere karşı güvenlik zaafiyeti baş göstermek üzere iken bu teşkilat sayesinde şehrin güvenliği yeniden tesis edildi. Bir de Mekke'den diğer komşu ülkelere gidecek olan tüccarların serbest dolaşımını temin maksadı ile yapılan ticari antlaşma da “ilâf”tı. Şimdi Kureyş Sûresinde geçen “ilâf” kavramının kapsam alanına bakılacak.

3-İlâf Kavramı ve Anlam Alanı

Yukarıda da ifade edildiği üzere, günümüz koşullarında Kur'an'ı daha iyi anlamak için ilk nâzil olduğu ortamda kullanılan kavramların indiği zaman dilimi itibariyle içeriğini bilmek gerekir. Kur'an'ın bir tarihin içine indiği ve indiği tarih dilimine dair izler taşıdığı bir vaki'dir. İlahi metnin sağlıklı anlaşılması için indiği dönem, iniş biçimi, iniş koşulları, ilk muhataplarının sosyo-ekonomik durumları, idari biçimleri ve dini yaşamlarının incelenmesi gerekir.⁸⁴ Coğrafi şartlar, iklim bilgileri, o topraklarda yaşayan insanların ortak hafızasını oluşturan detaylar, inançlar, kültüre ait unsurlar, ticari faaliyetler... Mesajın doğduğu ortama dair bilinmesi gereken detaylardır. Bunlar bilindiği ölçüde bizim gibi sonraki muhataplar mesaj yüklü sembolleri daha kolay deşifre edebilirler.⁸⁵ Yoksa mesajın “ne dediği”, “ne demek istediği” gibi detaylar ortaya çıkarılmadan söylenenlerin gereği nasıl yapılacaktır.

Kur'an-ı Kerim'in indiği toplumda kullanılan kavramlardan birisi de “ilâf” kavramıdır. Bu kavram “İslâm öncesi dönemde Kureyş kabilesinin bazı kabile ve ülkelerle yaptığı ticaret antlaşmalarını, bu maksatla verilen serbest dolaşım iznini ifade eden bir terim”⁸⁶ olarak anlaşılması gerekirken meallerde daha çok kelimenin filolojik yapısı üzerinden anlam verilmiştir. Bu da aşağıda geleceği üzere ayette anlam kaybına yol açar. Halbuki Kur'an'ın doğru bir biçimde anlamlandırılmasının, bir bakıma kullandığı odak veya anahtar kavramların sahih olarak anlaşılmasına bağlıdır. Dolayısıyla âyetlerin anlamlarının tespiti, öncelikle kelimelerin kültür içindeki kullanımlarının belirlenmesini ve o dönemde âyetlerin nasıl anlaşıldığının ortaya konmasını zorunlu kılmaktadır. Sadece kitabın yazıldığı dili (Arapçayı) bilmek metni anlamaya her zaman yetmeyebilir.

Kur'an Arap dilinin kelime ve kavramlarını hitap ettiği toplumun kelimeleri olarak almış, ancak onları yeni bir dünya görüşü ve kültürü içerisinde kullanmıştır. Bu nedenle mana tek tek lafızlarda değil, aynı zamanda içinde bulunduğu sosyo kültürel yapı içerisinde aranmalıdır. Dilin kültürel yapısını da çözerek ancak Kur'an-ı Kerim'i tam olarak anlamak mümkündür. Bu nedenle bir toplumun kültürünün ne olduğunu öğrenmek için o toplumun diline, dilini anlamak için de kültürüne bakmak yeterlidir. Dilin kültürel dokusunu anlamadan Kur'an-ı Kerim'i tam olarak anlamak işte bu açıdan mümkün değildir. Kur'an lafızları üzerine yapılan çalışmaların çoğunun lafızları tek başına ve ait oldukları kültürün bağlamından uzak bir şekilde ele alarak mana vermeleri dilin tabiatına aykırı olduğu gibi anlama ve yorumlama faaliyetinin de temel delalet kuralları açısından yeterli bulunmamaktadır.⁸⁷

⁸³ İbn Habib, *el-Müenemak*, s. 55.

⁸⁴ Söylemez, Mahfuz, “Kur'an'ın Anlaşılmasına Tarihin Etkisi: Kureyş ve Fil Sureleri ile Necm sûresi 19-23 Ayetleri Örneği”, Kur'an ve İslâmi İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara 2013, s.73.

⁸⁵ Müftüoğlu, *Müslümanın Kur'an'la İletişimi*, s. 189.

⁸⁶ Hamidullah, Muhammed, “İlâf” DİA, İstanbul 2000, XXII, 63.

⁸⁷ Gökkır, Necmettin, *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı*, İfav Yayınları, İstanbul, 2014, s. 50, 51.

İslâm öncesi Araplar, uluslararası ticaret yapan ve panayırlara katılan tüccar kimselerdi. İslam öncesinde Ömer b. Hattab'ın Suriye istikametinde çıktığı ticari seferde götürdükleri altınları gümrük memurlarından saklamak için develere yutturdıkları, fakat uyanık memurun bunu sezmesi üzerine develeri kesip altınları çıkararak işleme aldığına dair rivayet⁸⁸ ticaretin boyutu ve yapısı hakkında bilgi vermektedir. Ticaret, Mekke'nin hayat damarı demektir. Hatta İslâm dini ortaya çıktığında bu mesaja karşı düşmanlık eden Mekke'li aristokratların İslâm dinine girmemek için inat edişlerinin belli başlı sebeplerinden biri de bu zenginliklerine ve ticarî faaliyetlerine halel geleceği korkusudur. Mekke'nin güvenli ve ticari risk taşımayan bölge olarak vurgulanması, ticari faaliyetlerinin güvenli bir zeminde yürütülmesini gerektirir. Mekke'lilerin ticari faaliyetlerinin sağlıklı bir ortamda yürütülmesi için "İlâfa" ihtiyacı duyulmuştur.⁸⁹ Kureyş Sûresinde iki defa geçen Mekke'li tüccarlara "ticari imtiyaz"⁹⁰ kazandıran "İlâf" kavramının serüveni şöyledir.

İlâf, Kur'an'ın ilk defa kullandığı bir kavram değildir. Bu kavram Mekke toplumunda İslâm öncesi dönemde biliniyor ve kullanılıyordu. Yukarıda ifade edildiği üzere Kur'an Mekke toplumundaki bazı örf/âdetleri ve kavramları kullanmaktan çekinmemiştir.

Mekke'nin ticarî gelirleri, iç piyasada tedavülde olan mallar ile haram aylarda Mekke'ye gelen yabancı tüccarlardı. Bu da Mekke'yi dışarıdan gelen tüccarlara bağımlı hale getirmekte idi. Böylesi bir ekonomik yapı, Mekke'yi dar çevresine sıkışmaya mahkûm ediyordu⁹¹. Hem Mekke'nin coğrafi konumundan hem de Kureyş'in bölge ülkeleri ve kabileleri üzerindeki saygınlığından istifade etmek için yeni bir adım atıldı.

Bir ara Mekke'liler yoksulluk ve ekonomik krizle boğuşurken Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim⁹² ticari faaliyet için Suriye'ye gitti. (Hâşim'in kıtlık zamanlarında fakirlere karşılıksız su ve tirit yemeği ikram ettiği için yaptığı hizmetler Mekke'ye gelen hacılar sayesinde civar bölgelerde de duyuldu. Bu civanmertliği ve cömertliği ona karizmatik bir değer de kazandırdı.⁹³) Bu sırada Bizans imparatoru ile görüşür ve ondan Mekkeliler için emniyet içerisinde Bizans topraklarına girip ticaret yapabileceklerine dair bir belge aldı. Hâşim'in, Kureyş tüccarlarının Hicaz derilerinden ve kumaşlarından çeşitli mamulleri daha ucuza satacaklarını belirtmesi imparatoru ikna etmesinde etkili oldu⁹⁴. İmparator ayrıca, Necaşi'ye Mekkeliler'in Habeşistan topraklarında ticaret yapmalarına izin vermesini isteyen bir mektup yazdı. Dönüşte yol üzerindeki kabilelerden de "saldırmazlık garantisi" alan Hâşim, buna karşılık Kureyşli tâcirlerin bu kabilelerin ticaret mallarını Bizans pazarlarına götürüp komisyon almadan paralarını onlara teslim etmek üzere anlaşmıştı.⁹⁵

Aynı şekilde Hâşim'in kardeşlerinden Muttalib, Yemen'e, Abdüşşems Habeşistan'a, Nevfel de İran'a giderek bu ülkelerin hükümdarları ile benzer antlaşmalar yapar. Dönüşlerinde yine ticaret güzergâhları üzerindeki kabilelerle saldırılmazlık antlaşmaları imzalarlar. Böylece Mekke'nin ticaretine milletlerarası bir mahiyet kazandıran Abdülmenafın

⁸⁸ İbn Hacer, Şemsuddin Ahmed b. Ali, el-Askalani, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe*, Mısır, 1328, II, 569, I, 630-631.

⁸⁹ Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensâri; *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1985, XX, 209.

⁹⁰ Cevad Ali, *Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, VII, 287-288.

⁹¹ Kılıç, Ünal, "Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums", Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VIII/I, Yıl: 2004, Sivas, s. 79-80.

⁹² Asıl adı Amr olup Mekke'de kıtlığın hüküm sürdüğü bir yıl Suriye'den getirdiği ekmeği kırarak et suyu ile çorba yapıp hacılara dağıttığı için "Haşim" (kıran, ufaltan) lakabıyla meşhur olmuştur. İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kubra*, I, 75-76; İbn Hişam Ebu Abdi'l-Melik; *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1990, I, 157; Sarıçam, İbrahim, "Hâşim b. Abdumenaaf" DİA, İstanbul 1997, XVI, 405.

⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kubra*, I, 78, 79'de Hâşim'i anlatırken toplumdaki saygınlığını "Şerif" ve "Seyyid" kavramları ile anar.

⁹⁴ İbn Habib, *el-Munemmak*, s. 41-43.

⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kubra*, I, 75-76; Hamidullah, Muhammed; *İslâm Peygamberi*, trc. Sâlih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1980, II, 999.

bu dört oğluna "Ashabü'l-İlâf" denilmiştir.⁹⁶ Yapılan bu Antlaşmalar sayesinde Kureyşliler kışın Yemen ve Habeşistan'a, yazın da Suriye ve Anadolu'ya/ Ankara'ya (Ancyre)⁹⁷ kadar serbest dolaşıma kavuşurlar.⁹⁸ Bir de bölge dış ticaret “İlâf”/güvenlik antlaşması sayesinde tamamen güvenceye ve istikrara kavuşur. İlâf”/güvenlik antlaşması yapıldığı dönem itibarıyla hem geniş bölgeye yayılma olma özelliğine sahip⁹⁹ hem de iş ahlakı, paylaşımcı ve dayanışmacı tarafı ile günümüz tüccarları ve insanlarına vereceği dersleri de ihtiva eder.

4-İlâf ve Güven İlişkisi

Yukarıda ifade edildiği üzere Kureyş kabilesi kendi aralarında dışarıdan gelen tüccarların can ve mal güvenliklerini sağlamak için “*hilfû'l-fudûl*” antlaşması yapmıştır. Ayrıca Kureyş'liler dönemin uluslararası ilişkileri olarak ifade edilecek civar toplulukları ile “İlâf” antlaşması yapmışlardır. Bu da bir toplumun hem kendi bünyesinde barışın tesisi için hem de dış ticaret ilişkilerinde güvene dayalı bir ekonomik faaliyeti gerçekleştirmede oldukça anlamlıdır. Toplumsal güvenin ticari hayattaki önem ve önceliği modern dönemde de ehemmiyetini korumaktadır.

2002’de Nobel Ekonomi Ödülü, “*Risk Yönetiminde Psikolojik Etkenler*” konulu çalışması sayesinde ilk kez bir psikoloğa verildi. Güven konusu ekonomiyi çok ciddi etkileyen bir faktördür. Artık “bir yerde yiyecek olmazsa orada talep oluşur ve bunun sonrasında arz meydana gelir,” denilmez. Şimdi insanlar ihtiyaçları olmadığı halde de alışveriş yapmaktadırlar. Mesela, elektriğe ihtiyaç yokken elektrik icât edildi, fonksiyonları bilindikçe de talep meydana geldi. Sonrasında ise elektrik üretimi ihtiyacı karşılamaz oldu. Güven duygusu yüksek toplumlarla düşük toplumlar arasındaki refah farkı araştırıldığında, insanların birbirine güven duyduğu toplumlarda ekonomik hareketlilik ve alışveriş olduğu refahın daha yüksek olduğu görülür. Güven zayıflayınca insanlar yatırım yapmak ve riske girmekten kaçınıp savunmaya yöneldikleri için ekonomik hareketlilik durur.¹⁰⁰ Kureyş Sûresinde dikkatlere sunulan “*korkudan emin kılan Rab'lerine kulluk etsinler*” ayetine bir de bu açıdan bakılabilir. İnanç ve ahlaki çözülmenin ekonomik ve ona bağlı olarak güvenlik problemini doğuracağı ihtimali dikkate alınmalıdır.¹⁰¹

Kureyş sûresine bakıldığında “İlâf” kavramı iki defa zikredilmiş. Sûreye anlam verilirken birinci “İlâf” ın Kureyş’in kendi bünyesinde, ikinci “İlâf”ın da civar toplulukları ile yapılan antlaşmaya işaret ettiği görülür.¹⁰² Böylece “İlâf” kavramının Kur’ân’ın “nasıl söylediği” ile beraber “ne söylediği” dikkate alınmış olur.¹⁰³ Kureyş Sûresinin daha net anlaşılması için sûrede anlatılan; İlâf, emniyet, korku, ibadet, beyt, Rab, insan ve Kureyş kavramlarının “Allah” kavramından bağımsız olamayacağını bilmesi gerekir.

⁹⁶ İbn Habib, *el-Muhabber*, s. 162; Hamidullah, “*İlâf*” DİA, XXII, 63.

⁹⁷ Hamidullah, Muhammed, “*el-İlâf veya İslâm’dan Önce Mekke’nin İktisadi Diplomatik Münasebetleri*” Trc. İsmail Cerrahoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: IX, Yıl: 1961, Ankara 1962, s. 217.

⁹⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakatu'l-Kubra*, I, 75; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tarihu't-Taberî; (Tarihu'r-Rûsul ve'l-Mülûk)*, Mısır, th, II, 252.

⁹⁹ Ticari güzergâhları gösteren harita için bk. Ünal, Ali, *Kur’ân-ı Kerim Ve Açıklamalı Meali*, Define Yayınları, İstanbul 2008, s. 1324; İzahlar için bkz. Türk, Mahmut, *Kureyş Sûresi Işığında Mekke Dönemi İktisadi Hayatı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İst. 2006, s. 26-30.

¹⁰⁰ Tarhan, Nevzat, *Zaman Kullanımı Açısından Kadın-Erkek Farkı*” Zafer Dergisi, Mart, 2012, Yıl: 36, Sayı, 423, s. 35.

¹⁰¹ Nahl, 16/112.

¹⁰² Işık, Emin, “*Kureyş Sûresi Üzerine Bir Tefsir Denemesi*” Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, İstanbul 1985, s. 13.

¹⁰³ Pak, Zekeriya, “*30. Cüz’ün Çevirisi ve Çeviri Üzerine Bazı Notlar*”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:7, yıl: 2006, s. 33.

5- Allah'ın Hayatın Merkezinde Olması

Kur'an öncesi Arap toplumunda tevhide dair bazı unsurlar bulunsa da puta tapıcılığın yaygın olduğu bilinmektedir¹⁰⁴. Bunu da müşrikler “*Biz bunlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz!*”¹⁰⁵ şeklinde ifade ederler. Allah'ın inkâr edilmediği, aksine itirâf ve ikrâr¹⁰⁶ edildiği; fakat Allah tasavvurunun yanlış olduğu görülmektedir. Hatta inanç sistemlerinde önemli bir yeri olan “*şefaatin*” bu dünyada işlerinin yolunda gitmesi hayatın zorluklarının giderilmesine yönelik olduğu görülmektedir.¹⁰⁷ Allah inançları nazari bir görüş olarak kalmış, pratik boyutu yok olmuştu.¹⁰⁸ Büyük bir tehlike ile karşılaştıklarında Allah'ı hatırlıyorlardı.¹⁰⁹ Her gün karşı karşıya geldikleri tabiat olayları karşısında secde ettikleri güneş ve yıldızlara da bir takım güçler atfetmekten kendilerini alamıyorlardı.¹¹⁰ Dolayısıyla Kur'an'ın Allah kavramına yüklediği anlamdan çok farklı bir anlam yükleniyordu. Mekke toplumunda Allah tek özel alanda kalırken, Kur'an-ı Kerim'in dünya görüşünde Allah kavramı insicamı vardır ki cahiliyede böyle bir durum söz konusu değildir. Müşrik tasavvurunda Allah kavramı diğer tanrılarla yan yanadır. Allah ile onlar arasında bir aykırılık yoktur. Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu sistemde bütün semantik alanlar Allah odak kavramının nüfuzu altındadır. Yalnız din ile ilgili kavramlar değil bütün ahlaki kavramlar, evlenme, boşanma, miras, borçlar, faiz, ölçü ve tartı, ticaret... tamamıyla Allah ile ilişki içindedir.¹¹¹ Hiçbir alan Allah'tan bağımsız olarak yer almaz Kur'an'da.¹¹² Bir de Allah, insanların inanç dünyasında olmakla beraber, feridin sosyal hayatında da görünür olmalı. Allah inancının selim ve sahih bir tasavvura dayanması gerekir. Vahiy bu tasavvuru inşa eder. Bu tasavvur sayesinde sadece Allah'ın kendisine nasıl inanacağımızı değil, kâinatı, olayları ve insanı nasıl okuyacağımızı öğretir.

Kureyş Süresinde de zikredildiği üzere Kur'an, hayatı bütün boyutlarıyla Allah/tevhit merkezli, ahiret eksenli ve âmel-i salih yörüngeli bir zemine oturtuyor. Arap toplumunun ulûhiyet telakkisi politeistti. Son derece eğreti ve silik duran bir anlayış biçimini Kur'an-ı Kerim değiştirip dönüştürdü. İlahi mesaj bir de toplumun içinde bulunduğu paganist anaforundan kurtarıp yabancı unsurları bertaraf etti.¹¹³

“İlâf/güvenlik antlaşması” olarak Mekke'nin ekonomik ve iktisadi hayatına anlam katan bu kavramın Kur'an meâllerine yansımaları şöyledir. Sürenin sadece ilk iki ayetinin meali ele alınacaktır.

¹⁰⁴ el-Kelbî, Hişâm b. Muhammed b. es-Saib, *Putlar Kitabı*, trc. Beyza (Düşüngen) Bilgin, Pınar Yayınları, İstanbul 2003, s. 40-45; Cevad Ali, *Mufasssal*, VI, 105, 113; Topaloğlu, Bekir, *Allah*, DİA, İstanbul 1989, II, 473.

¹⁰⁵ Zümer, 39/3; En'am, 6/18; Yunus, 10/18; Rum, 30/13.

¹⁰⁶ Mekke'li müşrikler Allah'ın kendilerini, göğü yarattığını, yağmuru Allah'ın yağdırdığını, güneş ve ay üzerinde Allah'ın tasarruf ettiğine inanıyorlardı. Bk. Ankebut, 29/61, 63; Lokman, 31/25; Zümer, 39/38; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/386; Mes'udi'ye göre Araplar başlangıçta yaratıcının varlığını inkâr etmiyorlardı. Ancak zamanla tefekkür ve araştırmayı terk edince yaratıcının heybeti karşısında ona ancak bazı araçlar vasıtasıyla yaklaşabileceklerini düşündüler ve bu şekilde “*evsan*”, “*ensab*”, denilen putlar, heykeller, dikili taşlar gibi nesnelere tapınmaya başladılar. Mes'udi Ali b. Hüseyin, *Mürucu-z-Zeheb ve Medainu'l-Cevher fi't-Tarih*, Paris, 1977, II/145-146.

¹⁰⁷ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, II/157.

¹⁰⁸ Yusuf, 12/106.

¹⁰⁹ Yunus, 10/22; izahlar için bk. Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kaythan Yayınları, İstanbul 1987, s. 102-103.

¹¹⁰ Fussilet, 41/37.

¹¹¹ Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 41.

¹¹² Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, s. 38.

¹¹³ Draz, Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, Kitabiyat Yayınları, trc. Salih Akdemir. Ankara 2000, s. 60.

6-İlâf Kavramının Lafzi Çevrisinin Yer Aldığı Mealler

“İlâf” kelimesi الف يالف الف , الف يوالف مؤالفة الإف , الف يوالف ايلافا elife/ye'lefu/ilfen¹¹⁴, êlefe/ yuâlifu /mualefeten/ îlâfen,¹¹⁵ bir de êlefe/ yuâlifu/ îlâfen formlarında gelir. Hepsinde; alışmak, alıştırmak, ısındırmak, aşına olmak, birisine yakınlık göstermek,¹¹⁶ samimi olmak, sevmek, evcil olmak, yakınlık göstermek, ilgilenmek anlamlarına gelir.¹¹⁷ Ebû Ubeyde her iki fiilin aynı manaya geldiğini söyler¹¹⁸. Aşağıda, “İlâf” a hem lafzi/literal hem Fil Sûresi'nin devamı hem de “ticarî sözleşme” manası verilen meallere örnekler verilecek. İlk önce îlaf kelimesinin lafzi manasını dikkate alarak yapılan meallere bakılacaktır.

H. Basri Çantay: “(Baari) Kureyş emn-ü selamete, kış ve yaz kendilerini seyr-ü seferde esenliğe (garantiye) kavuşturduğundan dolayı”¹¹⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı: “Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı; onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için...”¹²⁰

Diyanet Vakfı: “Kureyş'e kolaylaştırıldığı, evet, kış ve yaz seyahatleri onlara kolaylaştırıldığı için onlar...”¹²¹

Süleyman Ateş: “Kureyş'i alıştırdığı için, onları kış ve yaz yolculuğuna alıştırdığı için”¹²²

M. Nuri Yılmaz: “Kureyş'i alıştırmak sevdiği için, kış ve yaz yolculuklarına onları alıştırmak sevdiği için,”¹²³

Kur'an Yolu Tefsirinin Meali: “Kureyş'in güvenliğini, onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için (Allah lütuflarda bulundu)”¹²⁴

Zeki Duman: “Kureyş itibarları; özellikle onları itibarlı kılması; kış ve yaz seyahatleriyle...”¹²⁵

M. Sait Şimşek: “Kureyş'i alıştırmak imkân sağladığı için, kış ve yaz yolculuklarına ısındırıp buna imkân verdiği için...”¹²⁶

Ziya Kazıcı/ Necip Taylan: “Kureyş'in ülfet ve hürmete mazhar olmaları için. Kışın ve yaz göçlerinde onlara kolaylaştırdığı için”¹²⁷

Y. Nuri Öztürk: “Kureyş'i alıştırmak ısındırdığı için, onları kış ve yaz yolculuğuna alıştırdığı için”¹²⁸

Bahaeddin Sağlam: “Kureyş kabileleri, kış ve yaz (ticari) seferlerine alıştırdıkları için;”¹²⁹

¹¹⁴ Dördüncü bab olan “faile/ yaf'alu/fi'len” den gelir.

¹¹⁵ Mufâale babından “fâale/yufâilu/mufâaleten” den gelir.

¹¹⁶ İsfahânî Râğb Ebu'l-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 24.

¹¹⁷ İbn Manzur, *lisanu'l-Arap*, I, 108-109.

¹¹⁸ Ebu Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsenna et-Teymi, *Mecâzu'l-Kur'ân*, th. Fuat Sezgin, Mısır, 1970, II, 312.

¹¹⁹ Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, th, III, 1223.

¹²⁰ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, haz. Altuntaş, Halil-Şahin Muzaffer, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2005, s. 602.

¹²¹ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, haz. Heyet, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 602.

¹²² Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara, 1996, s. 602.

¹²³ Yılmaz, M. Nuri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*, Ankara, 1998, s. 602.

¹²⁴ *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Haz. Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2003, V, 655.

¹²⁵ Duman, *Beyânü'l-Hak*, I, 219.

¹²⁶ Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul. 2012, V, 488.

¹²⁷ Kazıcı, Ziya-Taylan, Necip, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli (Türkçe Anlam) Çağrı Yayınları*, İstanbul, 2005, s. 383.

¹²⁸ Öztürk, Y. Nuri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, İstanbul, 1998, s. 604.

¹²⁹ Sağlam, Bahaeddin, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Tebliğ Yayınları, İstanbul, th, s. 603.

M. Esed: “Kureyş’in emniyeti sağlanabilsin diye, kış ve yaz seferlerindeki emniyeti...”¹³⁰

Hamdi Döndüren: “Kureyş’i alıştırdığı için, onları kış ve yaz yolculuğuna alıştırdığı için”¹³¹

Ali Bulaç: “(Hiç değilse kendilerini) Kureyş’i 'bir araya getirip anlaştırdığı,' Yaz ve kış yolculuğunda onları (güvenliğe kavuşturduğu ya da başkalarıyla) ısındırıp yakınlaştırdığı için...”¹³²

Hasan Tahsin Feyizli; “Kureyş (kabilesi, güvenliği sağlayıp sefere) alıştırıldığı (ve başkalarıyla uzlaştırıldığı) için; Kış (in Yemen) ve yaz (in Şam) seferine (Allah’ın) kendilerini alıştırdığı (ve başkalarıyla uzlaştırıldığı) için;...”¹³³

Ali Ünal: “(Allah’ın) Kureyş üzerindeki (hiç olmazsa) sürekli emniyet ve iç uzlaşma nimeti hakkı için – Kış ve yaz seferlerinde kendilerine bahşedilen emniyet ve uzlaşma hakkı için,”¹³⁴

Mahmut Toptaş: “Kureyş’in kaynaşması için. Kış ve yazın iş seyahatlerinde kaynaşmaları için”¹³⁵

Eryarsoy-Ağırakça: “Kureyş’in güvenlik ve esenliği için, kış ve yaz yolculuklarında kendilerini güvenlik ve esenliğe kavuşturduğu için...”¹³⁶

Şaban Piriş “Kureyş’in güvenliği ve iyiliği için. Onların kış ve yaz yolculuklarının güvenliği için.”¹³⁷

Mehmet Çakır: “Kureyşliler, halkını uzlaştıran, yaz ve kış aylarında ticari turlar sayesinde kendilerini kaynaştıran”¹³⁸

R. İhsan Eliaçık: “Kureyş’e imkân sağlandığı için, kışın ve yazın yolculuk etme imkânı sağlandığı için”¹³⁹

Mustafa İslâmoğlu: “Bari Kureyş’in birlik ve dirliği hakkı için, onların yaz kış yaptıkları ticari sefer güvenliği hakkı için”¹⁴⁰

Kısaca yapılan meallere bakıldığında; fiilin hangi anlamı dikkate alınırsa alınсын “İlâf” kavramı üzerinden değil de literal/lafzi anlamı üzerinden anlam verildiğinde yakın anlam çıksa da, mana bozukluğu görülmektedir. Hâlbuki kavram üzerinden anlam verildiğinde aşağıda görüleceği üzere ayetlerin manası daha açık ve anlaşılır olmaktadır. Arapçanın tesiriyle ağır ve dolambaçlı mananın “İlâf” kavramı üzerinden verilmemesi anlam kaymasına sebep olduğu için sûrenin başına mananın netleşmesi için “اعجبا” fiili bile takdir edilmektedir.¹⁴¹

¹³⁰ Esed Muhammed, *Kur'an Mesajı –Meal-Tefsir-*, trc. Cahit Koçtak, Ahmet Ertürk, İstanbul, 1999, s. 1310.

¹³¹ Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı*, İstanbul. 2003, II, 950; Yazar, açıklama kısmında Kureyş kabilesinin yaptığı sözleşmelere değinmiş fakat bunu meâl yansıtmamış. bkz. Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, II, 971.

¹³² Bulaç, Ali, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, Bakış Yayınları, İstanbul, th., s. 603.

¹³³ Feyizli, Hasan Tahsin, *Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meali*, Server İletişim, İstanbul, 2008, s. 630.

¹³⁴ Ünal, *Kur’ân-ı Kerîm Ve Açıklamalı Meali*, s. 1323.

¹³⁵ Toptaş, Mahmut, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2004, s. 602.

¹³⁶ Eryarsoy, M, Beşir-Ağırakça, Ahmet, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, Buruç Yayınları, İstanbul, 1999, s. 604.

¹³⁷ Piriş, Şaban, *Kur’ân-ı Kerîm Türkçe Anlamı*, Okyanus Yayıncılık, Kayseri, th, s. 293.

¹³⁸ Çakır, Mehmet, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçesi*, İzmir, 2010, s. 604.

¹³⁹ Eliaçık, R. İhsan, *Yaşayan Kur’an Türkçe Meal*, İnşa Yayınları, İstanbul, th. s. 676.

¹⁴⁰ İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an*, s. 1307.

¹⁴¹ Nehhas, Ebu Ca’fer Ahmed b. Muhammed, *I’rabu’l-Kur’an*, Beyrut, 2013, s. 1127; Neseferi, *Medariku’t-Tenzil*, IV, 378.

7-İlâf'a Kureyş Sûresi'nin Fil Sûresi'nin Devamı Olarak Verilen Mealler

Kureyş Sûresini Fil Sûresinin devamı kabul eden bir görüşün olduğu, fakat bunun genel kabul görmediği ifade edildi. Yine de bu durum göz önünde bulundurularak meal yapılmıştır.

*“Mademki Allah (Kabe'yi korudu) ve böylece Kureyş kabilesine birtakım imkanlar lütfetti; bu sayede Kureyş kış ve yaz mevsimlerinde ticari seferlerine güven içinde devam etti...”*¹⁴²

Müellifin mealdeki *“Mademki Allah (Kabe'yi korudu)...”* ifadesi Fil sûresine atıftır.¹⁴³

8-İlâf'a “Ticari Sözleşme” Manası Verilen Mealler

İlâf'a “ticari sözleşme” kavramı üzerinden anlam verildiğinde metnin anlam örgüsü daha da netleşmektedir. Bazen her iki anlamı tercih edenler de olmuştur. Elmalılı, kavramı tercüme etmeden verirken gerekçesini şöyle açıklar: “...her iki manayı bir lafız ile imkân bulamadığımız, bir de îylâf kelimesi sûrenin ismi gibi olduğu için mealde aynen muhafazasını daha muvafık ve doğru bulduk. Zira bunu yalnız ülfet ve i'tilaf ettirmek, alıştırmak, alıştırmak, yahud andlaşma diye bir ihtimal üzerine hasretmek doğru olmayacaktır.”¹⁴⁴

Elmalılı M. Hamdi Yazır: *“İylafı için Kureyş'in sefere iylafları yazın, kışın...”*¹⁴⁵

Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay: *“Kureyş kabilesinin yaz ve kış yolculuklarında uzlaşması ve anlaşması sağlanmıştır.”*¹⁴⁶

Suat Yıldırım: *“Kureyş'in güven ve barış anlaşmalarından faydalanmalarını sağlamak için, Kış ve yaz seferlerinde faydalandıkları anlaşmaların kadrini bilmiş olmak için.”*¹⁴⁷

Muhammed Hamidullah: *“Kureyşlilerin sözleşmeleri nedeniyle, sözleşmeleri; kış ve yaz yolculukları!”*¹⁴⁸

Yukarıda hem İlâf kavramı üzerinden yapılan meallere, hem de lafzî anlamı dikkate alınarak yapılan meallere yer verildi. Kavram anlamı üzerinden yapılan meallerin anlam daralması ve kaymasının ortadan kalktığı görülmektedir. Lafzî olarak yapılan meallerin anlam zayıflamasına hatta mananın buharlaşmasına sebep olduğu da izahatın varestedir. Hatta bazı meâllerin yukarıda geçtiği üzere ne dediği de tam anlaşılmamaktadır.

Şu hususu bir daha vurgulamak gerekir; Kur'an'ı, sağlıklı biçimde anlamamanın temel koşullarından biri ve belki de en önemlisi, vahyin nazil olduğu tarihsel süreci, zemini, coğrafya ve ilk muhatap kitleyi dikkate almaktır. Keza sağlıklı bir Kur'an çevirisinin imkânı da öncelikle bu olguyu dikkate almaya bağlıdır.¹⁴⁹

¹⁴² Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meâli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)* Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 865.

¹⁴³ Müellifin tercihi için bkz. Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 865.

¹⁴⁴ Elmalılı, Hak Dini, IX, 6148.

¹⁴⁵ Elmalılı, Hak Dini, IX, 6148.

¹⁴⁶ Atay, Hüseyin-Kutluay, Yaşar, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)* Ankara, 1983, s. 602.

¹⁴⁷ Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali, İstanbul, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1998*, s. 602.

¹⁴⁸ Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur'an-Çeviri ve Açıklama- çev.* Hatip, Abdulaziz-Kanık, Mahmut, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 750.

¹⁴⁹ Durmuş, Zülfiyar, *“Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meallerine Genel Bir Bakış”* Tefsire Akademik Yaklaşımlar, edit. Koç, Mehmet Akif-Albayrak, İsmail, Otto Yayınları, Ankara, 2013, s. 59-60.

Yukarıda ifâde edildiği üzere sûrenin tefsir veya meâli yapılırken İslâm öncesi döneme atıfta bulunulmadığı takdirde meselenin anlaşılması zordur. Zira sûre sadece söz dizimi ve kelime anlamlarından hareketle anlaşılmaya çalışılacak olursa Allah'ın bir kabileden değil köpek balıklarının îlâfından yani anlaşmalarından, yaz kış yolculuklarından bahsettiğini, bunun için de insanların şükretmelerini talep ettiğini iddia etmek gibi ironik bir duruma düşülür. Çünkü Kureyş kelimesi “kırş” kelimesinin ismi tasğiri olup köpek balığı demektir. Oysaki ayetlerin tarihsel ve toplumsal tarihi zemin dikkate alınarak verilen mealler daha tutarlıdır. Fakat bu kavramın sürenin bütününden bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'in indiği tarihi zeminin bilindiği ölçüde anlamaya katkı sağlayacağı göz ardı edilmemelidir. Çünkü ilahî mesaj indiği toplumun hem düşünce dünyasında hem de içtimâî hayatında önüne geçilmez değişim ve dönüşümler gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, ister meal çalışmalarında isterse Kur'an tefsirinde sağlıklı bir netice alabilmek için İslâm öncesi toplumun sosyo-kültürel yapısının, örf ve adetlerinin, inançlarının ve “kavramlarının” bilinmesi gerekir.

Kur'ân-ı Kerîm'in indiği toplumda gündemine aldığı ve aktardığı bazı kavramlar var. Bu kavramlara ve toplumun diline semantik müdahalede bulunarak bazılarını olduğu gibi kullanmakta, bazılarını toplum bünyesinden atmakta, bazılarını da yeniden inşa etmektedir. Bu kavramlar mensubu bulunduğu dilin, tarihin içinde başka dile aktarılırken sadece lafzî/literal anlamı üzerinden hareket edilmesi zamanla anlam kaymasına uğramasına hatta mananın buharlaşmasına kapı aralayacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm, hayatın merkezine Allah'ın olmasını ister. Allah kavramı kısmen de olsa İslâm öncesi bilinmesine rağmen, Kur'ân Allah'ın hayatın her karesinde sadece görünen/formel değil aynı zamanda özne ve aktif bir varlık olarak hissedilmesini ister.

Çalışmamızda atıfta bulunduğumuz meallerin çok azı müstesna genellikle “îlâf” kavramına lafzi manası üzerinde anlam verdikleri görülmüştür. Bu durum mananın kaybolmasına sebep olmaktadır. Yapılması gereken “îlâf” gibi birçok ticari kavrama yer veren Kur'ân'ın aktardığı terminolojinin zeminini deşifre etmek gerekir. Yoksa metni anlamak için yapılan meal(ler) yetersiz ve eksik kalır.

İnceleme sadedinde bulunduğumuz Kureyş Sûresinde de topluma verilen mesaj şudur: Eğer Allah yoksa Ka'be yoktur, Ka'be yoksa emniyet yoktur, emniyet yoksa ticaret yoktur ve ticaret yoksa “îlâf” yoktur.

Bir de Kur'ân-ı Kerîm tefsiri, disiplinler arası bir komisyonun teşekkülü ile yapılması daha iyi neticeler doğurur. Yapılacak olan iyi bir meâlin de tek bir görüşün başatlığı ile değil, farklı bilim dallarına mensup komisyonun kaleminden çıkması ilahi mesajı daha anlaşılır hale getirir. Böylece vahyi çok boyutlu bir bakış açısı ile değerlendirmek, kolektif çabayı ve şuuru harekete geçirmek, ortak bir yaklaşımla konunun gelecek vizyonunu tanımlamak, stratejiler ve eylem planları belirlemek anlamına gelen “ortak akıldan” istifade edilmiş olur.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, th.

Albayrak, Hâlis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İstanbul 1992.

Algül, Hüseyin, *“Hilfî'l-Mutayyebîn”*, DİA, İstanbul 1998, XVIII, 32-33.

Âlusi Ebu'l-Fadl Şihâbuddin; *Ruhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesâni*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1985.

- Atay, Hüseyin-Kutluay, Yaşar, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meal)* Ankara, 1983.
- Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara, 1996.
- Bagâvî, Ebu Muhammed el-Hüseyin, *Meâlimu't-Tenzil*, (Tefsiru'l-Hâzin Kenarında) Mısır, 1955.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İbrahim; *Sahihu'l-Buhâri*, Mısır, 1212.
- Bulaç, Ali, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, Bakış Yayınları, İstanbul, th.
- Cebeci, Lütfullah, *Kur'an' Göre Takva*, İstanbul 1991.
- Cevad, Ali, *Mufasssal fî Tarihi'l-Arap Kable'l-İslâm*, th. 1993.
- Çağatay, Neşet, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989.
- Çakır, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçesi*, İzmir, 2010.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, th.
- Derveze, Muhammad İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Mısır, 1964.
- Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı*, İstanbul 2003.
- Duman Zeki, *Beyânü'l-Hak Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınları, Ankara 2008.
- Durmuş, Zülfikar, “*Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meallerine Genel Bir Bakış*” Tefsire Akademik Yaklaşımlar, edit. Koç, Mehmet Akif-Albayrak, İsmail, Otto Yayınları, Ankara, 2013, s. 21-61.
- Ebu Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsenna et-Teymi, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Fuat Sezgin, Mısır, 1970.
- Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed el-İmâdi; *İrşadu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, th.
- Eliaçık, R. İhsan, *Yaşayan Kur'an Türkçe Meal*, İnşa Yayınları, İstanbul, th.
- Elmalı'lı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1986.
- Eryarsoy, M, Beşir-Ağırakça, Ahmet, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, Buruç Yayınları, İstanbul, 1999.
- Esed Muhammed, *Kur'an Mesajı –Meal-Tefsir-*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, 1999.
- Fayda, Mustafa, “Cahiliyye”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 17.
- Ferra, Ebu Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh, *Mâni'l-Kur'ân*, Beyrut 2002.
- Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod ve Kur'an'da Kavım Kelimesinin Semantik Analizi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İsparta, 1999.
- Gökkır, Necmettin, *Kur'ân Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı*, İfav Yayınları, İstanbul, 2014,
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. Sâlih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1980.
- “İlâf” *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 63.
- “*Hilfû'l-Fudûl*”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 31-32.

----- “*el-Îlâf veya İslâm ’dan Önce Mekke ’nin İktisadi Diplomatik Münasebetleri*” trc. İsmail Cerrahoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: IX, Yıl: 1961, Ankara 1962, s.213-222.

----- *Aziz Kur ’ân-Çeviri ve Açıklama-* çev. Hatip, Abdulaziz-Kanık, Mahmut, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.

Hazin, Ali b. Muhammed, *Lübabu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Mısır, 1955.

Işık, Emin, “*Kureyş Süresi Üzerine Bir Tefsir Denemesi*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, İstanbul 1985,s. 8-14.

Izutsu, Toshihiko; *Kur ’ân'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Ankara th.

----- *Kur ’ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları İstanbul 1991.

İbn Habib,Ebu Cafer Muhammed, *Kitabu 'l-Muhabber*, Beyrut, th.

-----*el-Munemmak fi Ahbari Kureyş*, Beyrut, 1985.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, Beyrut, th.

İbn Hişam, Ebu Abdi'l-Melik; *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1990.

İbn İshak, Muhammed b. Yesâr; *Siretu İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981.

İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakatu'l-Kubra*, Beyrut, 1985.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*, thk. Heyet, Kahire, th.

İkbal, Muhammed, *İslâm ’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, trc. N. Ahmet Asrar, İstanbul th.

İsfahânî, Râgıb Ebu'l-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur ’ân*, İstanbul1986.

İslâmoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur ’ân Gereççeli Meâl-Tefsir*, Düşün yayıncılık, İstanbul 2008.

Kazıcı, Ziya-Taylan, Necip, *Kur ’ân-ı Kerîm Meâli*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005.

Kelbî, Hişâm b. Muhammed b. es-Saib, *Putlar Kitabı*, trc. Beyza (Düşüngen) Bilgin, Pınar Yayınları, İstanbul 2003.

Kılıç, Ünal, “*Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums*”, Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VIII/I, Yıl: 2004, Sivas, s. 75-91.

Kur ’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, haz. Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2003.

Kur ’ân-ı Kerîm Meâli, haz. Altuntaş, Halil-Şahin Muzaffer, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2005.

Kur ’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, haz. Heyet, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensâri, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur ’ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1985.

Lammens, H. “*Mekke*”, İ.A. VII, 630.

Mes’udi, Ali b. Hüseyin, *Mürucu-z -Zeheb ve Medainu ’l-Cevher fi ’t-Tarih*, Paris, 1977.

- Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferid, Beyrut, 2002.
- Müftüoğlu, Ömer, *Bugünün Müslümanının Kur'an'la İletişimi*, Ankara 2012.
- Nehhas, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *İ'rabu'l-Kur'an*, Beyrut, 2013.
- Nesefi, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.
- Özler, Mevlüt, “Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a, Oluşum Süreci, Tarihsel-Teolojik Bağlamı ve Kimliği Sorunu”, Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 23-35.
- Öztürk, Y. Nuri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, İstanbul, 1998.
- Pak, Zekeriya, “30. Cüz'ün Çevirisi ve Çeviri Üzerine Bazı Notlar”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:7, yıl: 2006, s. 29-68.
- Piriş, Şaban, *Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Anlamı*, Okyanus Yayıncılık, Kayseri, th.
- Râzi, Fahrüddin Muhammed b. Ömer; *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefatihü'l-Gayb)* Beyrut, 1982.
- Sağlam, Bahaeddin, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Tebliğ Yayınları, İstanbul, th.
- Sarıçam, İbrahim, “Hâşim b. Abdumenağ”, DİA, İstanbul 1997, XVI, 405.
- Söylemez, Mahfuz, “Kur'an'ın Anlaşılmasına Tarihin Etkisi: Kureyş ve Fil Sûreleri ile Necm Sûresi 19-23 Ayetleri Örneği”, Kur'an ve İslâmî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara 2013, 69-81.
- Suyutî, Celaluddin Abdurrahman b.Ebi Bekr, *el-İtkan Fi Uhumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1973.
- Şâtibi, Ebu İshâk İbrahim b. Musa; *el-Muvafakât*, thk. M. Abdullah Draz, Beyrut, 1991.
- Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul. 2012.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu't-Taberi*, Mısır, th.
-*Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyil-Kur'ân*, Beyrut, 1988.
- Tarhan, Nevzat, “Zaman Kullanımı Açısından Kadın-Erkek Farkı”, Zafer Dergisi, Mart, 2012, Yıl: 36, Sayı 423, s. 35.
- Tehânevi, Muhammed Ali el- Farukî, *Keşşâfu İstilahati'l-Fûnun*, Beyrut, 1996.
- Toptaş, Mahmut, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2004.
- Türk, Mahmut, *Kureyş Sûresi Işığında Mekke Dönemi İktisadi Hayatı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İst. 2006.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)* Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Udeh, Halil, *et-Tatavvuru'l-Delâli Beyne Lügati's-Şi'ri'l-Cahilî ve Lügati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Ürdün, 1985.
- Ünal, Ali, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Define Yayınları, İstanbul 2008.
- Ünver, Mustafa, *Tefsir Usulünde Mekki-Medeni İlmi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 1998.
- Yaşaroğlu, Kamil, “Kureyş Sûresi” DİA, Ankara 2002, XXVI, 444-445,

Yılmaz, Hasan, “Kur’an-ı Anlamada Odak Kavramların Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme” Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 22, Yıl: 2004.

Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul, 1998.

Yılmaz, M. Nuri, *Kur’ân-ı Kerîm ve Meâli*, Ankara, 1998.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fî Vucûhi't-Te'vil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, th.

Zettersteen, K. V. “Kureyş” İA, Eskişehir, 1997, VI, 1016.

Zevzenî, Ebu Abdillah el-Hüseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'a*, Beyrut, th.

dübbe

Ek:1- Ticari güzergâhları gösteren harita

